

»OBSIDIO JADRENSIS« KAO POVIJESNO I KNJIŽEVNO DJELO NAŠE PREDRENEŠANSE

NEVEN BUDAK
Filozofski fakultet u Zagrebu

UDK: 886.2(091):873(091)
Izvorni znanstveni rad

Autor, nakon što je iznio što je dosad u stručnoj literaturi napisano o toj značajnoj kronici opsade Zadra sa strane Mlečana god. 1345-1346, priklanja se mišljenju Nade Klaić da je njezin autor zadarski nadbiskup Nikola Matafara, inače vrlo obrazovan čovjek svog vremena, školovan na padovanskom sveučilištu i autor djela iz oblasti prava *Thesaurus pontificum*. »Obsidio« nije obična kronika. Pisana je tako da očituje pisca klasične naobrazbe. On upotrebljava latinske riječi i oblike nepoznate u našim latinskim tekstovima, upotrebljava i grecizme. Događaje što ih opisuje uspređuje ne samo s biblijskima nego i s onima opisanim u klasičnoj literaturi, a ličnosti s antičkim herojima. »Obsidio« se bez ikakve dvojbe može smatrati vrsnim književnim djelom, a njenog pisca nadbiskupa Nikolu Matafara svrstati među naše latiniste. Duh koji zrači iz tog teksta, gdje se čovjek postavlja u prvi plan, vodi nas prema renesansi, tako da to djelo možemo smatrati djelom naše predrenesanse.

Humanizmu i renesansi u našim zemljama, a naročito književnim pojavama onog vremena, posvećuje se u novije doba u našoj znanstvenoj literaturi sve veća pažnja.¹ Objasniti se ta pojava pokušava na različite načine, bilo kao samonikla kulturna tvorevina, izrasla na domaćim tradicijama, tek s pokojim daškom vjetera koji je iz susjedne Italije donošio svježinu, bilo kao dio tuđeg organizma othranjen tuđom duhovnom hranom. Pri tom se zanemaruje ili prenaglašava proučavanje onog razdoblja koje nam jedino može sa sigurnošću posvjedočiti jesu li ili nisu postojali uvjeti za razvitak domaće, nacionalne renesanse. To razdoblje je vrijeme predrenesanse ili rane renesanse koje se u Italiji tako lijepo stapaju u jedno u djelima Dantea, Boccaccia i Petrarke. Naša renesansna književnost nije, na žalost, baštinila djela takvog značenja stvorena od domaćih majstora, ali nije bila ni sasvim bez temelja na kojima bi mogla izgraditi i za evropske pojmove gotovo jedinstveni hram pisane riječi. Jedno od tih malobrojnih, ali kvalitetnih djela našeg predrenesansnog razdoblja svakako je i »*Libri duo obsidionis iadrensis*«.

Djelo je prvi objavio Lučić u *De regno Dalmatiae et Croatiae*.² Opazivši veliku vrijednost izvora, objavio ga je u potpunosti, ali je to učinio prilično nekritički, te su se u njegovu izdanju, i nakon ispravaka objavljenih u *Inscriptiones Dalmaticae*,³ potkrale mnoge greške.

Lučićev tekst preuzima u svojem izdanju i Schwandtner, stotinjak godina kasnije.⁴

¹ Najnovija dostignuća prikazana su u sljedećim knjigama, u kojima su i opširniji popisi literature: *Povijest hrvatske književnosti*, 3 knjiga, Zagreb 1974; Nikica Kolumbić, *Hrvatska književnost od humanizma do manirizma*, Zagreb 1980; *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb 1978.

² Iohannes Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelodami 1666.

³ I. Lucius, *Inscriptiones Dalmaticae*, Venecija 1673.

⁴ Jochan Georg Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, tomus tertius, Beč 1748.

Veljko Gortan je za veliki izdavački niz »Pet stoljeća hrvatske književnosti« priredio dijelove teksta, svega osam poglavlja, ispravivši Lučićevo izdanje prema rukopisu sačuvanom u Arhivu JAZU u Zagrebu.⁵ Tako zadatak naših filologa i njihov dug prema ovom djelu nije izvršen do kraja, jer ni danas nemamo kritičko izdanje cjelovitog djela.⁶

Na značenje teksta kao historijskog izvora prvi je upozorio Franjo Rački.⁷ Postanak djela ograničio je godinama 1347. i 1356, obrazloživši granicu *post quem non* činjenicom da bi pisac, kao gorljivi pristaša anžuvinske politike, svakako spomenuo ponovno izbijanje sukoba oko Dalmacije, da je u to vrijeme još bio živ, ili da djelo već nije bilo dovršeno. S velikom uzdržanošću naveo je Rački i pomisao o autorstvu djela. S obzirom na stil kojim je pisano, kao i na činjenicu da se autor tokom opsade nalazio u gradu, pretpostavio je Rački da bi se djelo moglo pripisati zadarskom nadbiskupu Nikoli Matfarru, ali je dokazivanje te s oprezom izrečene hipoteze prepuštio drugima.

Hrvatska historiografija je kroz idućih stotinu godina potpuno zanezarila »Obsidio«. Izvor je doduše korišten, ali o njemu nisu pisani posebni osvrti, niti je ikada kritički obrađen.

Pa niti u povijesti hrvatske književnosti ovo značajno djelo nije našlo svoje pravo mjesto.⁸

Tek je Veljko Gortan u kraćem radu o »Opsadi« naznačio probleme i pitanja na koje bi u budućnosti detaljnija analiza trebala dati odgovor.⁹

Na djelo se nije osvrtao ni talijanska historiografija, koja je inače s velikim marom proučavala prošlost Zadra. To je i razumljivo s obzirom na idejnu suprotnost protumletački pisane »Opsade« i dobrim dijelom iredentistički usmjerene talijanske i talijanaške historiografije.

Prvi pokušaj detaljnije historiografske analize i utvrđivanja autorstva učinila je Nada Klaić u svojoj knjizi *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*.¹⁰ Svoje je ideje nešto kasnije opširnije razradila u knjizi *Zadar u srednjem vijeku*.¹¹

Ona je »Opsadu« ocijenila kao prvorazredan izvor, kako zbog predmeta koji opisuje, tako i zbog načina na koji je to učinjeno.

Upada nam naime odmah u oči da je pisac »Opsade« izvanredno obrazovan, te da odlično poznaje ne samo *Bibliju*, nego i klasične historičare i pisce, što osim toga i sam napominje.¹² O tome svjedoče brojni citati iz Starog i Novog zavjeta, čiji se likovi isprepliću s junacima antike, Aleksandrom i Hektorom. Iz ove, za naše onovremene prilike visoke obrazovanosti, proizlazi i piščeva sposobnost da nam živo i neposredno predoči događaje u kojima je i sam imao učešća. Opisi okršaja oko grada odišu realizmom

⁵ *Hrvatski latinisti I*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1969.

⁶ Veljko Gortan, »Obsidio Iadrensis (Opsada Zadra)«, *Umjetnost riječi*, XIV, 1-2, 1970, str. 105.

⁷ Franjo Rački, »Dva ljetopisa o obsjednuću grada Zadra god. 1345-46«, *Književnik*, I, 1864.

⁸ Djelo se ne spominje ni u ediciji *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, Liber, gdje je svakako trebalo naći svoje mjesto u knjizi koja obrađuje srednjovjekovnu književnost.

⁹ Gortan, *n. dj.*

¹⁰ N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976.

¹¹ N. Klaić-Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar 1976, 337-344.

¹² »...et in gestis antiquorum historiographorum minime reperibilia...«, Schwandiner, *n. dj.*, 700.

i smislom za isticanje bitnoga, a u prvi plan stavljaju čovjeka čija sudbina ovisi gotovo isključivo o njegovoj volji. I iz takvog pogleda na ljudsku dje-latnost izvire duh novog vremena koji će čovjeka smjestiti u središte nove slike svijeta.

»Opsada« započinje prikazom nastojanja kralja Ludovika da učvrsti svoju vlast u zaleđu dalmatinskih gradova. Zadar je iskoristio priliku da mu uputi poslanstvo, ali je ono zakasnilo, te se vratilo neobavljena posla. U međuvremenu je dužd saznao za taj pokušaj Zadrana i uputio prema gradu nekoliko galija pod zapovjedništvom Andrije Maurocena, istovremeno umirujući Zadrane pismima u kojima govori o njihovoj odanosti i potrebi da ih Venecija zaštiti od opasnosti iz zaleđa. Ubrzo se međutim pokazala prava namjera Mlečana koji su blokirali grad i započeli s opsadom. Na svoju stranu privukli su i ostale dalmatinske gradove, dok je Ancona pružila pomoć opkoljenom gradu. Svojim postupkom Mlečani su definitivno gurnuli Zadar u tabor Anžuvina, pa je oduševljenje mladim kraljom iz dana u dan u gradu bivalo sve veće. O privrženosti francuskoj dinastiji govori i opis žalosti koja je zavlada u gradu nakon vijesti o ubojstvu kralja Andrije koji je samo dan prije smrti obećao zadarskom poslanstvu da će uputiti pomoć njihovom gradu. Naročito oduševljenje u Zadru izazivala su pisma koja je opkoljenima upućivao Ludovik obećavajući pomoć. Kulminaciju proanžuvinskog raspoloženja predstavljala je svečanost podizanja anžuvinske zastave na glavnom trgu. Nakon svečane mise održane u crkvi i na dan sv. Krševana, nadbiskup je blagoslovio kraljevski stijeg, pa se procesija čitavog zadarskog svećenstva uputila prema glavnom trgu pjevajući himne i laude. Tada je, uz prisustvo čitava naroda, podignuta zastava i održana svečanost.

No, razočaranje kraljevim porazom i njegovim napuštanjem vjernih Zadrana uzrokovalo je i promjenu piščeva odnosa prema mladom vladaru, a i oduševljenje u gradu očito je splasnulo. S time je u vezi i pobuna pučana, prvi događaj te vrste zabilježen u Dalmaciji. Pisac nam nije dovoljno razjasnio zbog čega dolazi do te pobune, ali izgleda da ona nije vođena političkim motivima. Zahtjevi pučana kojima se pridružuju i seljaci koji su se zatekli u gradu odnose se na sklapanje mira s Venecijom. Uzrok tome leži vjerojatno koliko u teškom položaju ljudi u opkoljenom gradu u kojem vladaju glad i zaraza, toliko i u nezainteresiranosti puka za ishod rata. Venecija sputava ekonomske interese patricijata, dok pučani, koji u to vrijeme ne sudjeluju u većoj mjeri u trgovini, ne osjećaju posljedice njene vlasti. S druge strane, ni sjedinjenje sa zaleđem ne bi vjerojatno u većoj mjeri pridonijelo poboljšanju njihova položaja. Možda oni u sukob i ulaze samo zbog osjećaja pripadnosti komuni koja se pod svojim političkim vodstvom, patricijatom, odlučuje za rat? Pri tome valja napomenuti da se dio pučana ne priključuje buni, dapače sudjeluje u njenu gušenju. Pitanje je radi li se tu o ljudima koji su iz ekonomskih razloga zainteresirani za pobjedu Zadra i priključenje Ugarskoj, ili je kod njih komunalna svijest prevladavala nad osobnim interesima.

Opisujući kako su patriciji nastojali umiriti pučane, pisac navodi i podatak da su im dijelili novac, čime naravno nisu postigli ništa, jer u situaciji u kakvoj se nalazio grad novac nije imao stvarnu vrijednost. Time je patricijat vjerojatno nastojao umanjiti opasnost koju su Mlečani izazvali nudeći velike svote novaca onima koji bi prešli u njihovu službu.

Iako je opis pobune prilično nejasan, a njeni uzroci nedovoljno objašnjeni, svjedočanstvo o njoj je dragocjeno.

Historijsku vrijednost »Opsade« kao izvora uvećavaju i prijepisi pisama upućenih Zadranima od strane dužda i kralja. Ti originalni izvorni materijali sačuvali su se samo u tom djelu, što svjedoči o visokom položaju autora kojemu su bila dostupna.

Nesumnjiva je činjenica koja proizlazi već iz površne analize djela, da je autor morao steći svoje obrazovanje na nekom od inozemnih sveučilišta, vjerojatno, kao i većina onih Zadrana koji su se obrazovali u tuđini, u Italiji. S obzirom na onovremene političke prilike i neprijateljstvo Padove prema Veneciji, prihvatljiva je teza da se protumletački raspoložen pisac školovao upravo u tom gradu, a ne u Bologni čije je sveučilište bilo alternativno padovanskom.

Uzevši u obzir prije navedene činjenice i pretpostavke, Nada Klaić je ustvrdila da se pisca »Opsade« treba tražiti u ličnosti zadarskog nadbiskupa Nikole Matafara.¹³

On se, kao potomak jedne od najstarijih zadarskih patricijskih obitelji, školovao u Padovi gdje je stekao doktorat oba prava, dakle kanonskog i civilnog.¹⁴ Bio je učenik čuvenog bolonjskog kanonista Ivana Andrijinog koji je iz političkih razloga morao napustiti svoju katedru u Bologni i zamijeniti ju za neko vrijeme padovanskom. U Padovi se Nikola našao okružen mnogim učenim ljudima, a moguće je da se upoznao s Petrarcom koji ga u jednom svom pismu i spominje. Postavši isprva vikarom padovanskog biskupa Ildobrandinija, 1333. bio je imenovan zadarskim nadbiskupom. Tome je pripomoglo i dobivanje titule varadinskog kanonika, koju je stekao tri godine ranije, dok je još boravio u Italiji. Taj nam podatak upotpunjuje sliku o povezanosti Nikole s Anžuvincima, pa je njegovo imenovanje za nadbiskupa bilo zapravo posljedica sve većeg utjecaja moćne francuske obitelji na rimskog biskupa. Nakon neuspjele zadarske bune protiv Mlečana, u kojoj je igrao najistaknutiju ulogu, ponovno odlazi u Padovu, ne odrekavši se časti zadarskog nadbiskupa. U Padovi je stekao znatan ugled, pa se u datiranju jedne isprave spominje čak prije biskupa Ildobrandinija. Prilikom izbijanja ugarsko-mletačkog sukoba, Nikola se još prije sklapanja mira vraća u Zadar i tu umire.

Nikola je autor nekoliko djela pravnog sadržaja, od kojih je najznačajnije »Thesaurus pontificum«.¹⁵ Izdano je u Parizu i posvećeno Nikolinom prijatelju i zaštitniku kardinalu Bertrandu du Poyet, ono na dva mjesta sadrži i vrlo zanimljivu Nikolinu izjavu o pripadnosti Zadra Hrvatskoj. On se naime naziva »archiepiscopus jadrensis in Sclavonia«.¹⁶ Kako Zadar do tada, osim u kraćim razdobljima, ne pripada Hrvatskoj nego Veneciji, mogla bi se ta tvrdnja objasniti kao želja za etničkom a ne samo političkom identifikacijom s hrvatskim zaleđem. Pojava koja se u tom djelu tek naslućuje, postat će uobičajnom među dalmatinskom inteligencijom u vrijeme renesanse.

Sagledamo li život tog izuzetnog čovjeka, nažalost potpuno zanemarenog, vidjet ćemo dovoljno razloga da mu pripišemo autorstvo »Opsade«,

¹³ N. Klaić - I. Petricioli, *n. dj.*, 338-341.

¹⁴ O životu i radu Nikole Matafara opširnije je pisao Ugo Inchiostri, »Di Nicolo Matafari e del suo 'Thesaurus pontificum', in realzione con la cultura giuridica in Zara nel secolo XIV«, *Archivio storico per la Dalmazia*, VII, 1929, Roma.

¹⁵ Puni naslov djela glasi: *Thesaurus pontificum seu manuale personarum ecclesiasticarum Nicolai archiepiscopi jadrensis*.

¹⁶ N. Klaić - I. Petricioli, *n. dj.*, 343

kako je to učinila Nada Klaić, a vrlo oprezno predložio i Rački. Nikola je bio izvanredno obrazovan, dvostruki doktor prava, nesumnjivo je poznao i kršćanske i antičke pisce, a vjerojatno se nije ograničavao samo na proučavanje pravnih djela s obzirom da znanosti tada nisu bile strogo odjeljene jedne od drugih. Osim toga je u Zadru zauzimao najistaknutiji položaj, pa je imao uvid u tok događaja vezanih uz mletačko-ugarski sukob i opsadu grada, a mogao je lako doći i do pisama citiranih u djelu. Kao posljednji argument treba navesti i njegovu čvrstu povezanost s Anžuvincima koji su mu omogućili uspon do nadbiskupske stolice, a koja je mogla uroditi simpatijom i odanošću prema mladom vladaru kojim odiše najveći dio »Opsade«.

Ipak, iako ova teza djeluje potpuno uvjerljivo i zapravo nema razloga da je ne prihvatimo, ostaje da se ona potvrdi jezičnom analizom i usporedbom »Opsade« s onim radovima za koje znamo da ih je napisao Matafar.

Pokušavajući analizirati »Opsadu«, postavlja nam se pitanje o tradiciji na kojoj je stvoreno takvo izvanredno djelo. Nema sumnje da na našoj obali nije do tada stvoreno ništa slično, ni po koncepciji ni po vrijednosti sadržaja. Domaća tradicija prema tome nije bila dostatna, na što ukazuje činjenica da je »Opsada« jedinstvena i u svom vremenu, pa i kasnije. Autor je prema tome svoje uzore morao potražiti drugdje, najvjerojatnije na studiju u Padovi gdje su mu u ruke bez sumnje dolazila djela različitih historičara, od antičkih do kasnosrednjovjekovnih. Sjeverna Italija predstavljala je područje miješanja talijanske, njemačke i francuske kulture, pa korijeni djela leže u jednoj od njih, ili u njihovoj spoju. U njemačkoj historiografiji djelo slično »Opsadi« stvoreno je već u 11. stoljeću. Tada je pod naslovom »Saski rat« svećenik Bruno iz Magdeburga opisao pobunu Sasa protiv Henrika IV.¹⁷ Kao svećenik višeg položaja mogao je i Bruno doći do pisama koja su pobunjenici razmjenjivali s papom Grgurom VII, pa ih je u svom djelu i citirao. Iako je ta metoda bila od ranije poznata u pisanju crkvenih povijesti, bilo je to prvi put da se primjenjuje prilikom pisanja nekog djela svjetovne povijesti. Ne može se naravno tvrditi da je »Saski rat« direktno utjecao na »Opsadu«, ali se može pretpostaviti da je postavio temelje metodi kojom se tri stoljeća kasnije poslužio i njen pisac.

Bilo bi ipak neobjektivno tvrditi da djelo izuzetne vrijednosti može napisati čovjek koji potječe iz sredine u kojoj nema kulturne podloge na kojoj bi takvo djelo moglo nastati. Razdoblje predrenesanse predstavlja za Zadar vrijeme kulturnog uspona, koji se očituje na raznim poljima ljudske djelatnosti. Za takav polet morali su postojati određeni preduvjeti, kako kulturni tako i ekonomski. U takav se razvoj podjednako dobro uklapaju i *Thesaurus pontificum* i »Obsidio Iadrensis«. Pri tome valja potonje djelo promatrati ne samo kao historijsko, nego i kao književno. Na taj nam se način ukazuju i značajne jezično-stilske kvalitete djela. Njihova analiza još jednom dokazuje da je autor imao određenu klasičnu naobrazbu.¹⁸ Ne samo da upotrebljava latinske riječi ili oblike nepoznate našoj srednjovjekovnoj latinštini, već nerijetko koristi i grecizme, čime nam nagovještava da je bio upoznat i s grčkim jezikom.

¹⁷ O Brunu iz Magdeburga i njegovom djelu vidi u: Berly Smalley, *Historians in the Middle Ages*, London 1974, 85.

¹⁸ Gortan n. št. 105-106

Sam stil kazivanja neobično je živ i dinamičan, odskačući od stila naših kroničara 14. stoljeća. Time nam se u »Opsadi« otkriva pisac ne samo kao historičar nego i kao vrstan književnik čije djelo možemo i danas čitati s interesom.

»Obsidio Iadrensis« uklapa se dakle u kulturni polet Dalmacije, ali i hrvatskih zemalja u cjelini, koji možemo slobodno nazvati našom predrenesansom.¹⁹ To je početak ne samo kulturnog uzdizanja pojedinih naših krajeva, nego i njihovog povezivanja u jedinstvenu cjelinu, ako ne političku, a ono u znanstveno-umjetničku. Pri tome moramo ipak zaključiti da je Nikola Matafar svojim djelom zakoračio u budućnost, te ga njegovi suvremenici nisu mogli slijediti niti kao historičara niti kao pisca. Matafar je, kao mnogi naši zaboravljeni humanisti, stvarao u inozemstvu, gdje su njihova djela nailazila na veći odjek nego u našim zemljama. Ne smijemo zbog toga te izvanredne ljude koji su se proslavili po sveučilišnim središtima Italije i Francuske smatrati dijelom neke tuđe kulture. Humanisti kasnog srednjeg vijeka i renesanse više su od bilo kojih drugih pripadali čitavoj Evropi, ali bi usprkos tome rijetko koji propustio naglasiti svoje porijeklo. Djela Nikole Matafara pripadaju i evropskoj kulturnoj baštini, ali ni pošto u manjoj mjeri i našoj vlastitoj. Pažnja koju im stoga moramo posvetiti trebala bi biti daleko veća nego što je bila do sada.

Neven Budak: »OBSIDIO JADRENSIS« AS A HISTORICAL AND LITERARY
WORK IN OUR PRE-RENAISSANCE TIME

S u m m a r y

After considering the previous literature about »Obsidio Jadrensis«, this significant chronicle of the siege of Zadar from the Venetians in 1345-1346, the author takes up the opinion of Nada Klaić and concludes that the author of this work is Zadar archbishop Nikola Matafar. He was a very educated man of that time who graduated from Padova University and who was the author of the work *Thesaurus ponticum*. »Obsidio« is not a common chronicle. It is obvious that a writer had classical education and he used Latin words and forms unknown in other Latin texts together with words of Greek origin. The described events were compared not only with the Biblical events but with those from the literature as well. The characters were compared to the ancient heross. »Obsidio« is without doubt an excellent literary work and its writer the archbishop Nikola Matafar could be put on the same rank with our best Latin scholars. The figure of man is put in the first plan so that the spirit of this work is that of the Renaissance. This work can be considered to belong to our pre-Renaissance time.

¹⁹ Tek nedavno je Radoslav Katičić ukazao na neistraženi fenomen naše predrenesanse (R. Katičić, »Korijeni i pretpostavke hrvatske renesansne književnosti«, *Studia slavica hung.*, XXV, 1979, Akadémiai Kiadó, Budapest).